

Izvorni naučni rad

UDK 323.12(=411.16):050(497.16)

Boban BATRIĆEVIĆ (Cetinje)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost

boban.batricevic@fcjk.me

MOŠA PIJADE I TITO U ANTISEMITSKOJ PROPAGANDI CRNOGORSKIH KOLABORACIONISTA U DRUGOME SVJETSKOM RATU

U radu se predstavljaju narativi o Mošu Pijadi i Josipu Brozu Titu koje je objavljivala kolaboracionistička štampa u Crnoj Gori u Drugome svjetskome ratu. Pijade i Tito bili su glavne mete antisemitske propagande koja je crnogorske i jugoslovenske partizane nastojala predstaviti kao sluge „svjetske jevrejske zavjere“.

Ključne riječi: Moša Pijade, Tito, antisemitizam, propaganda, Drugi svjetski rat, Crna Gora

Antisemitska propaganda u Crnoj Gori tokom čitavog Drugoga svjetskog rata uložila je ogromne napore da u svojim narativima o Komunističkoj partiji Jugoslavije i partizanskome, narodnooslobodilačkom pokretu posebno negativno istakne ulogu Moše Pijade.¹ Ubrzo nakon kapitulacije kraljevine Jugosla-

¹ „Pijade Samuila Moša – Čika Janko, publicista i akademski slikar iz Beograda, rođen 1890. U gimnaziji u Beogradu bio je jedan od osnivača literarnog društva ‘Rad’. Od 1906–1910. studirao je likovnu umetnost u Minhenu i Parizu. Po povratku u Beograd posvetio se novinarskom radu, prevodenju romana i kritici. Godine 1913–1914. bio je nastavnik crtanja u gimnaziji u Ohridu. Vratio se u Beograd gde se posvetio isključivo novinarstvu. Godine 1918. izdao je prvi broj lista ‘Pravda’, a 1919. pokreće list ‘Slobodna reč’, koji je kasnije stavio na raspolaganje Socijalističkoj radničkoj partiji Jugoslavije (komunista). Na prvom kongresu jugoslovenskih novinara koji je održan 1920. izabran je za generalnog sekretara Udruženja novinara. Član KPJ postao je 1920. Godine 1922. učestvovao je kao delegat KPJ na drugoj konferenciji Balkanske komunističke federacije u Sofiji. Nakon objave ‘Obznane’ bio je pohapšen najveći broj članova CK KPJ, pa je Pijade izabran za člana Zameničkog odbora, koji je delovao do izbora novog rukovodstva CK KPJ. Po direktivi Partije, Pijade je organizovao ilegalnu partijsku štampariju 1924. u Beogradu u kojoj je štampan list ‘Komunist’ (organ CK KPJ) i bio je urednik tog lista. Prilikom jedne izdaje policija je otkrila 1925. njegov rad i uhapsila ga. Sud za zaštitu države osudio ga je na 12 godina robije, koja mu je kasnije produžena za još 2 godine zbog organizovanja štrajka političkih zatočenika u robijašnici. Po dolasku u robijašnicu u Sremskoj Mitrovici držan je 9 meseci u samici.

vije Pijade je, bježeći iz Srbije koju su okupirali Njemci, đe mu je najveći dio porodice tokom nekoliko narednih mjeseci pobijen, spas potražio bjekstvom u Crnu Goru. Ubrzo se povezao s crnogorskim komunističkim prvacima i počeo pomagati ustanak crnogorskoga naroda protiv fašizma. Uz Milovana Đilasa, a kasnije Ivana Milutinovića, Pijade je bio jedna od najviše rangiranih ličnosti u partijskoj hijerarhiji komunista na prostoru Crne Gore u prvome dijelu rata, s obzirom na to da je bio član Centralnog komiteta KPJ. Pored političkoga rada, Pijade se u Crnoj Gori brinuo i o organizovanju partizanskih bolnica za ranjene borce, kao i o uspostavi pomoćnog aerodroma na Njegovuđi kod Žabljaka, koji bi prihvatio obećanu pomoć iz SSSR-a, koja crnogorskim partizanima nikada nije došla.² Poznato je da je četnička komanda planirala Pijadino ubistvo.³ Moša Pijade pratio je i koordinisao farmama na oslobođenom prostoru Crne Gore koje su služile za prehranu boraca i bile dio sistema partizanske intendature.⁴ Na nekima od tih farmi radili su Jevreji koji su se sklonili u Crnu Goru nakon kapitulacije Jugoslavije, od kojih treba pomenuti brojnu porodicu Benvenisti, čiji su gotovo svi članovi kasnije izginuli u borbama s četnicima i okupatorima.⁵

Činjenica da je Moša Pijade bio Jevrej i da je u KP imao zapaženu ulogu poslužiće antikomunističkoj propagandi da kompletan partizanski pokret u Crnoj Gori predstavlja kao pokret zavedenih koji predvodi „bjelosvjetski pustolov i Jevrejin Moša Pijade“ u korist „međunarodnog jevrejstva“. Pijadina ličnost i djelovanje postaće svojevrsan poligon za oprobavanje raznoraznih stilskih antisemitskih sposobnosti crnogorskih kolaboranata koji će njegovu

Zbog pojave frakcionaštva među političkim zatočenicima u robijašnici, CK KPJ imenovao je Mošu Pijade za mandatora Partije sa zadatkom, da raskrinka frakcionaše i isključi ih iz Partije. Zadatak je uspešno izvršio. U vreme izdržavanja kazne preveo je sa Rodoljubom Čolakovićem Marksov 'Kapital', a zatim 'Kritiku političke ekonomije' i 'Bedu filozofije'. Godine 1939. izišao je sa robije, ali je već 1940. interniran u koncentracioni logor u Bileće. Kao organizator otpora protiv uprave logora zbog njenog nepravilnog postupka prema internircima, odveden je u zatvor u Bileće, gde je zverski mučen i isprebijan. Na V zemaljskoj konferenciji koja je održana 1940. godine izabran je za člana CK KPJ. Po kapitulaciji Jugoslavije upućen je od Partije u Crnu Goru radi pomaganja tamošnjem rukovodstvu u organizovanju ustanka. Izabran je za člana Vrhovnog štaba na početku ustanka. Od posebnog značaja je bio njegov rad u vezi sa izradom uredaba o izgradnji narodne vlasti na oslobođenim teritorijama ('Fočanski statuti'). U toku NOR-a obavljao je sledeće dužnosti: šef Ekonomskog odseka VŠ-a; šef Upravnog odseka VŠ-a. Na I i II zasjedanju AVNOJ-a izabran je za većnika, odnosno potpredsednik AVNOJ-a. Godine 1953. proglašen je za Narodnog heroja Jugoslavije, a nešto kasnije za Junaka socijalističkog rada. Nosilac je Partizanske spomenice 1941.“ Izvor: Romano, 460–461.

² Grupa autora, *Hronologija narodnooslobodilačkog rata 1941–1945*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1964, str. 173 i 208.

³ Isto, str. 248.

⁴ Isto, str. 261 i 279.

⁵ Romano, 333.

biografiju i misiju prikazivati u najnegativnijem svijetlu. I tokom talijanske i tokom njemačke okupacije Moša Pijade biće glavna meta antisemitskih ispada, idealni i generalizovani stereotip sazdan od svih karakteristika „jevrejske rase“. Sažet opis stereotipije u kontekstu antisemitizma načinio je srpski istoričar Milan Koljanin, pozivajući se na radove Victora Ottatija (*Viktor Otati*), Yueha Ting Leeja (*Jueh Ting Li*), Marvina Karlinsa, Thomasa L. Cottmana (*Tomas Kotmen*) i Garyja Waltersa (*Geri Volters*). On kaže: „Predstave o pripadnicima drugih kolektiviteta formiraju se na različite načine i stoga su podložne najraznovrsnijim uticajima, među njima uticaju društvenih predrasuda koje se izražavaju i u obliku stereotipa. U definisanju društvenih stereotipa (hetero-stereotipa), koje treba razlikovati od ličnih (auto-stereotipa) ne postoji opšta saglasnost. Društvene stereotipe odlikuje preterana generalizacija, pogrešno opažanje, krutost, pojednostavljivanje i netačno saznanje (...) Društveni stereotipi se definišu i kao generalizovani utisci o grupama koje je osoba stekla na osnovu različitih izvora uključujući i direktno iskustvo sa članovima stereotipne grupe. Savremena istorija pokazuje da stereotip, kao sažeti izraz društvenih predrasuda, postaje veoma pogodno sredstvo, modus operandi, za ostvarivanje određenih ciljeva. Masovna mobilizacija za ostvarivanje određenih političkih ciljeva vrlo često se u savremenim društvima, pogotovo onim totalitarnim, zasnivala na propagandnim manipulacijama predrasudama i stereotipnom mišljenju o drugome.“⁶ Piktorišući Pijadu kao zločinca, pohotljivca, ubicu, lopova, zapravo samu emanaciju sotone, crnogorski kolaboranti su sve te negativne epitete direktno pripisivali svojoj suprotstavljenoj grupi – Narodnooslobodilačkome pokretu u Crnoj Gori. Važno je primijetiti da u prvoj fazi rata, dok Titov kult još nije bio zaživio, kolaborantski propagandisti predstavljaju Pijadu kao vođu partizana. Kao i u mnogo čemu, crnogorski antisemiti nijesu bili originalni. Moša Pijade bio je univerzalni stereotip o Jevrejima i partizanima na širem jugoslovenskom prostoru. U ustaškoj propagandi o njemu je ispredana slika da „poput svog učitelja Marxa, ‘mrzi Hrvate... jer mu je ta mržnja usađena u srce, jer su Hrvati narod, čiji se idejni pogledi nisu mogli naći na istoj liniji sa židovskim. Mrzi ih, jer su se Hrvati suprotstavili onome, što želi Pijade i tisuće drugih Pijada krivonose rase, jer su se izjasnili za novi europski poredak, koji je suprotan i mrzak ideologiji, koju on zastupa i rasi kojoj pripada’.“⁷ Ustaše su Pijadu predstavljale kao krvoloka koji svoju

⁶ Koljanin, Milan, „Antisemitski stereotipi u Srbiji 1941–1942. godine“, dostupno na: <http://elmundosefara.d.wikiidot.com/printer--friendly//antisemitski-stereotipi-u-srbiji-1941-1942-1>

⁷ Zuckerman, Boško, „Prilog proučavanju antisemitizma i protužidovske propagande u vodećem zagrebačkom ustaškom tisku (1941–1943)“, *Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 42, Zagreb, 2010, str. 381–382.

jevrejsku žeđ gasi krvlju, a partizanski pokret direktno dovodile u vezu sa srpstvom i jevrejstvom. Nedićevska i četnička propaganda iznosile su preokrenutu Pijadinu sliku. Beogradski kolaborantski listovi krivili su Pijadu da u interesu jevrejstva i komunizma s pokretom će ima i Hrvata uništava srpski narod. Ustanak u Crnoj Gori 13. jula 1941. godine i veliki broj žrtava srpski okupacioni mediji pripisivali su Pijadi.⁸ S druge strane, četnička propaganda na prostoru Bosne i Hercegovine iznosila je slične kvalifikacije na njegov račun, potencirajući Pijadinu ulogu u antisrpskom pokretu u kome se pored „Čivuta“ bore razni „Turci“ i Hrvati, a sve s ciljem da destragaju srpstvo.⁹ Bosna je zanimljiv primjer stereotipizacije Jevreja putem lika Moše Pijade, budući da su i ustaška glasila u Sarajevu primjenjivala isti metod. Bosanskohercegovački historičar antisemitizma Eli Tauber uviđa: „Partizanski pokret otpora i Tito se tako usko vežu sa ‘Jevrejskom zavjerom’ i Moše Pijadom kao onim koji dirigira Titom i koji povlači sve konce. Besmislenost ovakve antisemitske propagande nije upitna, ali je ona pronašla put do širokih masa.“¹⁰

Prema riječima poznatoga crnogorskog i jugoslovenskog historičara Branka Petranovića, partizanske „preventivne likvidacije“ u toku druge polovine 1941. i prve polovine 1942. godine pružile su četničkoj strani široku argumentaciju da krene u ozbiljnu propagandnu akciju protiv Narodnooslobodilačkog pokreta.¹¹ Odraz te akcije u Crnoj Gori koju je pratio veliki teror okupatorskih i kolaborantskih formacija nad porodicama članova partizanske vojske, bilo je izdavanje publikacije *Pakao ili komunizam u Crnoj Gori*, koju

⁸ Stojanović, Aleksandar & Zec, Dejan, „‘Jazbina iz koje su potekla sva zla i nesreće’: antisemitska i antimasonska propaganda na stranicama kolaboracionističke štampe u Srbiji 1941–1944“, In: Stojanović, Aleksandar (ur.), *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944*, knjiga I, Filip Višnjić, Beograd: 2015, str. 277–278; Viđeti još: Koljanin, Milan, „Antisemitski stereotipi u Srbiji 1941–1942. godine“. Koljanin o tome kaže: „Generalizacija za stereotip o jevrejskim vođama komunističkih ‘bandi’ imala je osnovu u stvarnim činjenicama o učešću Jevreja u partizanskim redovima. Da bi dobio na popularnosti i uverljivosti ovaj stereotip je ponekad plasiran u obliku sličnom srpskoj deseteračkoj narodnoj poeziji: ‘Navališe hrabri sokolovi, sve po mraku da ih ne poznadu, sve na srpske ljude i domove, sve na srpsko blago i imanje, ko će prije nesreću naneti... srpskom narodu. I istakoše dva divna junaka, dr Levi i Pijade Moša, i osvetlaše obraz viteškom srpskom narodu. Zapališe sela i naselja, razoriše pruge i drumove, udesiše Srbinovo ime, na veliku radost Moskve i Londona’. Ovakvo iznošenje antisemitskih stereotipa treba posmatrati i u okviru jedne šire propagandne projekcije koja je imala i ideološku i praktičnu dimenziju.“

⁹ Hoare, Marko, „The Chetniks and the Jews“ (extract from book *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and Chetniks, 1941–1943*), dostupno na: <http://znaci.net/00001/177.pdf>

¹⁰ Tauber, Eli, *Holikaust u Bosni i Hercegovini*, Institut za proučavanje zločina protiv čovječnosti, Sarajevo, 2014, str. 522.

¹¹ Dokumentarna emisija „Jugoslavija u ratu“, epizoda 10 – Preventivne likvidacije. Dostupno na platformi YouTube. Link: <https://www.youtube.com/watch?v=Xb4TbesHt2M>

su četnički propagandisti distribuirali širom zemlje. Ukupno je izašlo osam svesaka, a publikacija se promovisala i dijelila i preko *Glasa Crnogorca*, čije je uredništvo stajalo iza čitavog izdavačkog poduhvata u kome su se našli spiskovi, fotografije i tekstovi o komunističkim zločinima na crnogorskom prostoru. Upravo u prvoj svesci te publikacije nalazimo prvu opširniju biografiju Moše Pijade napisanu u antisemitskom i antikomunističkom ključu u kolaborantskoj propagandi. Pijadin životopis ispraćen je njegovom velikom fotografijom. Za njega se kaže da je rođen u Beogradu 22. decembra 1889. godine od oca i majke Jevreja, da je vrlo inteligentan i svestrano obrazovan, da zna više stranih jezika, ali da u njemu „nije mogla mirovati rušilačka i podmukla jevrejska krv“ zbog čega je skoro dvadeset godina proveo na robiji.¹² O njegovu dolasku u Crnu Goru piše da je za vrijeme kapitulacije Kraljevine Jugoslavije ovde „doskitao“ sa znatnim brojem „svojih saplemenika“ i postao organizator, duhovni vođa i otac zala koja su se zbila za vrijeme partizanske vladavine. Pijadini saborci okarakterisani su kao „poluobrazovani primitivci“ koji su u njemu videli mesiju i više biće.¹³ U petoj svesci pomenute publikacije partizani su nazvani propalim sinovima koje predvode „jevrejski gadovi“ Tito i Moša, koji su pljunuli na „vjeru i sve naše svetinje“ te kao aveti oskrnavili porodičnu čast i „nalokali“ se krvi svojih roditelja.¹⁴

Jako negativan i izrazito antisemitski portret Moše Pijade nalazimo i na stranicama glasila *Glas Crnogorca* u tekstu „Moša Pijade“ potpisan pseudonimom Argus, koji je koristio međuratni novinar Steva Rajković, inače urednik publikacije *Pakao ili komunizam u Crnoj Gori*. Argus je Pijadu nazvao bjelosvjetskim pustolovom, lažnim trgovcem, lažnim posrednikom i lažnim novinarom koji se više nalazio u zatvoru, nego na slobodi, a koji je svoju vjeru, boravište i odijelo više puta promijenio.¹⁵ Aludirajući na Pijadino jevrejsko porijeklo, autor je napisao da je Pijade, „vjeran navici svojih predaka“, ocijenio da u Crnoj Gori ima puno prilika za pljačku i bogaćenje. Kroz cijeli tekst provlači se pogrdan naziv za Pijadu – „Čiva“, što je skraćena varijanta od „Čivut“ ili „Čivutin“, kako su crnogorski antisemiti običavali nazivati Jevreje i Mošu Pijadu. Argus je pored navedenih karakteristika Pijadi pripisao proždrljivost, hiperseksualnost i krvožednost:

¹² Petrović, V., „Moša Pijade“, In: „Pakao ili komunizam u Crnoj Gori“, sveska br. 1, *Glas Crnogorca*, Cetinje, 1943, str. 6.

¹³ Petrović, V., „Moša Pijade“, In: „Pakao ili komunizam u Crnoj Gori“, sveska br. 1, *Glas Crnogorca*, Cetinje, 1943, str. 6.

¹⁴ *Pakao ili komunizam u Crnoj Gori*, sveska br. 5, str. 11. Partizanima je u nastavku teksta priprečeno: „Narodna osveta progoni ih kao divlje zvjerove. Za njih nema opstanka u Crnoj Gori, Srbiji, Hercegovini i Bosni. Za njih nema utočišta nigdje sem u jame zajedno sa njihovim žrtvama.“

¹⁵ Argus, „Moša Pijade“, *Glas Crnogorca*, br. 16, 1942, str. 3.

Voli da jede sir i skorup sa Lukavice, a naročitu sklonost ima prema staroj pršuti, suhoj slanini i masnim domaćim kobasicama. Ne izbjegava ni masna svinjska rebra sa zeljem i krtolom iako mu sve to zabranjuje njegova čivutska vjera (...) Sa svojim partizanima osnovao je harem na Gostilje, i već do sada imaju tamo njih osam bremenitih¹⁶ drugarica (...) To je nova vjera i nov poredak!... Drugarica drugu i drug drugarici ne može uskratiti nijednu želju, i mora mu dati sve što ima!¹⁷

Moša je u pomenutome napisu optužen da voli pomalo i hrišćanske krvi, naročito ako je u pitanju kakav pravoslavni pop ili viđeniji Crnogorac u čije grudi saspe „stotinu i više metaka“, a čije leševe ponekad i opljačka. U tekstu je korišćen i klasičan antisemitski stereotip o jevrejskom nosu, jer je Argus zapisao kako Mošin „čivutski nos“ odmah intuitivno oseti kada mu se neka opasnost približava.¹⁸

Sljedstveno logici ta dva Mošina portreta, objavljen je i veliki broj proglašenja, objava, letaka i novinskih članaka u kojima se crnogorski partizanski pokret prikazivao kao pokret Moše Pijade. Autor P. M. Lazina pisao je proljeća 1942. godine kako su se u partizanskom pokretu okupile svemoguće pro-palice iz Crne Gore i inostranstva te vrhovnu komandu i sud predali „židovu“ Pijadi.¹⁹ Kako bi se partizani dodatno prikazali kao neautohton pokret ovoga prostora, antikomunistička propaganda često je znala prigovoriti za prisustvo muslimana u Narodnooslobodilačkom pokretu. Tako i pomenuti autor navodi kako je Moša za svoje doglavnike pored ponekog Crnogorca postavljao hercegovačke muslimane „koji su klali hercegovačko-srpski živalj pa pobjegli ispred četnika“.²⁰ Nedićevsko glasilo u Crnoj Gori *Glas nacionalista* koje je nakratko izlazilo u Nikšiću tokom 1942. godine objavilo je svojevrstu prijetnju crnogorskim muslimanima, upozorivši ih na posljedice ukoliko nastave da podržavaju „antisrpske“ akcije komunista koje predvode „čivutski agenti Moša Pijade“.²¹ Za komuniste je kolaborantska propaganda govorila da na čelo Crnogoraca žele dovesti Jevreja kako bi „ta jevrejština“ i dalje mogla „da eksploatiše, kinji i ubija“.²² Povlačenjem glavnine partizanske vojske iz Crne Gore u Bosnu sredinom 1942. godine, završava se boravak i misija Moše

¹⁶ Breenita = trudna.

¹⁷ Argus, „Moša Pijade“, *Glas Crnogorca*, br. 16, 1942, str. 3–4.

¹⁸ Isto, str. 4.

¹⁹ Lazina, P. M., „Zadnji trzaji crnogorskog komunizma“, *Glas Crnogorca*, 1/14. april 1942, br. 12, str. 3.

²⁰ Isto.

²¹ P. B., „Muslimani i nacionalistički pokret“, *Glas nacionalista*, 22. april 1942, br. 1, str. 3.

²² D-r Hajduk Veljković, „U front protiv komunizma“, *Glas Crnogorca*, 12/25. april 1942, br. 14, str. 4.

Pijade među Crnogorcima budući da se on ubrzo pridružio centrali. To antisemitima nije smetalo da nastave s pisanjem optužbi na njegov račun, što će do izražaja posebno doći nakon uspostave njemačke okupacije. Pored toga, vrijedno je navesti da Moša Pijade tokom boravka u Crnoj Gori ne samo da nije imao nikakvih harema, gostionica i hedonističkih satisfakcija već je upravo dok je bio na Žabljaku doživio nervni slom nakon saznanja da mu je porodica pobijena u Srbiji.

Pronacistička propaganda crnogorskih kolaboracionista nastavila je i u mnogom većem broju štampala napade na Mošu Pijadu i Jevreje. Glavno glasilo Narodne uprave *Crnogorski vjesnik* na početku svoje propagandne i političke misije upućivalo je apele Crnogorcima da ne izdaju svoju tradiciju, čojstvo i junaštvo i ne primaju strance i strane agente među sobom – naročito ne Jevrejina Mošu Pijadu koji „propovijeda novu vjeru, da narod može živjeti bez Otadžbine, da se čovjek može ploditi bez porodice, da se može živjeti bez rada“ i koji vjeruje da se hram može pretvoriti u bludnicu, a škola u ludnicu.²³ Narodna uprava obraćala se posebno ženskoj populaciji da pazi svoju čast i kloni se komunista koje predvodi Jevrejin Pijade jer: „Židovi bi svoju degenerisanu rasu sakrili, misle da sruše porodicu (...) da zasade svoju bolesnu klicu iz koje će nići (...) Judino drvo koje će svojim korijenom posisati najbolje životne sokove ove planete.“²⁴ Upućujući žensku čeljad da se ugledaju na žene iz crnogorske istorije koje su imale pamet, čednost i poslušnost, ženama koje budu pomagale „bečara Moša“ da skrnavi „svetinje i čistotu“, kao „otpadnica-ma i beštijama“ pripriječeno je Narodnim sudom i narodnom kletvom.²⁵

Ličnost Moše Pijade i njegovo jevrejsko porijeklo posebno su bili na udaru u lecima koje je rasturala kolaboracionistička propaganda. Krajem 1943. godine, kada su Saveznici na Teheranskoj konferenciji priznali Titovu vojsku kao savezničku i kada su Drugim zasijedanjem AVNOJ-a u Jajcu udareni temelji nove, poslijeratne Jugoslavije, na dijelu okupirane teritorije u Crnoj Gori dijeljen je letak u kome su kritikovane odluke Saveznika i odluke Antifašističkog vijeća.²⁶ U njemu je pisalo kako je po diktatu „moskovskih i

²³ M. S. D., „Neizbježni znaci čuđenja“, *Crnogorski vjesnik*, Cetinje, 1. decembar 1943, br. 10, str. 1.

²⁴ Gorštak, „I žene digoše hajku“, *Crnogorski vjesnik*, 8. decembar, br. 12, str. 4.

²⁵ Isto.

²⁶ Letak je zasigurno nastao po ugledu na letke iz propagandnog odjeljenja kolaborantske vlade Milana Nedića u Srbiji. Pored ovog letka i *Crnogorski vjesnik* je komentarisao formiranje jugoslovenske vlade Ivana Lola Ribara na osnovu izvještaja Radio Beograda i tom prilikom pominjao Mošu Pijadu i Paulinu Albalu. Između ostalog tamo piše: „...a za predsjednika te vlade dao je postaviti jednoga Hrvata, Ivana Ribara, a kao pomoćnika mu postavio je pravog ‘Srbina rodoljuba’ Mošu, koji će nas učiti nacionalizmu, kao što to radi jedna ‘prava Srkinja’ iz Amerike, Paula Albala.“ Videti: *Crnogorski vjesnik*, 8. decembar

londonskih Jevreja“ osnovana banditska vlada u kojoj srpski narod predstavlja „Mošo Pijade bivši robijaš, Čivutin“, a kojega srpska zemlja po zlu poznaje.²⁷ Potom je kritikovana i podrška koju je antifašistima Jugoslavije iz Njujorka pružila poznata srpska teoretičarka književnosti, Jevrejka Paulina Lebl Albala, koja je nazvana „Čivutkom i komunistkinjom“ te „oštokondžom tuđe vjere, krvi i jezika“. Za kolaboracioniste nije bilo sumnje da su savezničke i odluke AVNOJ-a uperene protiv srpskoga naroda i da iza svega stoji igra međunarodnoga jevrejstva, ali da Srbi nikada neće dozvoliti da padnu u ruke komunista „i pod vlast Čivuta, pa makar to zahtijevao cio svijet“.²⁸

Pažnju detaljnije analize zaslužuje još jedan kolaboracionistički letak iz 1944. godine koji je direktno upućen Crnogorcima. Radi se o dokumentu koji u potpunosti dehumanizuje ličnost Moše Pijade i poziva na njegovo uništenje i raspeće.²⁹ U letku su za Pijadu korišćene najprizemnije i najvulgarnije riječi, nazivan je sotonom, vragom, razbojnikom, a naročito je potenciran sintagmem „obrezani jevrejin PIJADA“, koji se u ionako kratkom letku spominje na čak devet mjesta. Letak se obraća Crnogorcima, njegov diskurs potpuno je tradicionalistički i nabijen istorijskom patetikom, vapi za slavnom prošlošću, dobom serdara i vojvoda, vladike Rada, istorijom koja je poništena i pogažena dolaskom komunista predvođenih Mošom Pijadom koji je „vilu crnogorsku zaveo (...) osramotio za vjekova pred istorijom Crnogorski Narod i Njegov svijetli obraz i odveo u propast i smrt“. Zbog tih Mošinih „nedjela“ u letku se Crnogorci pozivaju da ga unište:

„Neka je prokletstvo narodno obrezanom jevrejinu PIJADI, a Slava i Čast Junaku koji ga kazni za sva nedela, i nebojte se Braćo Crnogorci – Sokolovi, još nije kasno. Ubijmo sotonu, koja povede, zavede i osramoti plemena naša i naš svijetli obraz za vjekova, obrezanog jevrejina PIJADU! Raspnimo sina judina obrezanog Pijadu! Smrt mu i prokletstvo!“³⁰

Narodna uprava u sklopu svoje pronacističke i antisemitske djelatnosti trudila se iskonstruisati tezu o Crnoj Gori kao bedemu narodne čistote i pravoslavlja protiv jevrejskih plaćenika – komunista koje predvodi Moša Pijade. Njeni propagandisti tvrdili su da gorštački duh i ponos njenog nacionalnog življa oličavaju četnički oficiri poput Đorđija Lašića, Pavla Đurišića, Jakova

1943, br. 12, str. 5.

²⁷ DACG, AOP, NOB, „Oni su izdali i prodali srpski narod“ od 10. decembra 1943. (letak), br. 4497/IX 1 a – 24 (43)

²⁸ Isto.

²⁹ DACG, AOP, NOB, „O Crnogorci!“, 1944. godina (letak), br. 4771/X 1 g – 17 (17).

³⁰ DACG, AOP, NOB, „O Crnogorci!“, 1944. godina (letak), br. 4771/X 1 g – 17 (17).

Jovovića, Voja Lukačevića, Petra Baćovića, Ivana Ružića, Zaharija Vuksanovića i drugih, naspram kojih stoje „italijanski i hrvatski dezertteri koji sa Mošinom čivutarijom pljačkaju i onako zlehudu imovinu crnogorskih seljaka“.³¹ Pominjanje Talijana kao novoga neprijatelja desilo se kao posljedica prelaska gotovo 5.000 negdašnjih talijanskih okupacionih vojnika nakon kapitulacije njihove zemlje na stranu crnogorskih i jugoslovenskih partizana, od kojih je formirana divizija Garibaldi. Kolaboracionisti su tvrdili da u partizanskim jedinicima sada nema Crnogoraca budući da su svi izginuli te da srpske vitezove iz Crne Gore ne može zavesti otrovna propaganda Radio Londona, „jevrejska Mošina žgadija“, masonerija i komunistički ološ pošto Crnogorci misle svojom glavom i krenuli su putem Boga, Svetoga Save, Lovćena i putem nacionalnim. Jedan anonimni autor je pisao: „Crnu Goru s toga puta niko neće moći skrenuti, a najmanje bjelosvjetski ološ okupljen oko Jevrejina Moše i raznih nesrba i srpskih neprijatelja...“³² Ministar u kolaborantskoj vladi Milana Nedića u Srbiji, M. Spalajković, koji je posetio Crnu Goru tokom njemačke okupacije, pisao je u *Crnogorskom vjesniku* o Crnoj Gori kao najsvjetlijem alem-kamenu srpstva i tvrdio da „svaki pravi Crnogorac smatra Tita i njegove bandite, Moša Pijadu i jevrejsko-italijanske uljeze za ‘nikogoviće’ i prezire ih“.³³ „Mošova jevrejska žgadija“ optuživana je za uništenje pravoslavlja i crkava i odricanje od boga čiju su sahranu, govorili su, kolaboracionisti – komunisti organizovali tokom 1942. godine u Gornjem Polju kod Nikšića.³⁴ U jednom nekrologu poginulom bogoslovu i simpatizeru nacionalista koji je objavio *Crnogorski vjesnik* napravljena je paralela između Hristovih i Marksovih sljedbenika. Prvi su viđeni kao heroji jer čuvaju boga i tradiciju, dok su ovi drugi tretirani kao najveći izdajnici pošto su otišli pod „skut Čivutina Moša“.³⁵ „In memoriam“ je zanimljiv jer se paralela između Hristovih i Marksovih sljedbenika pojašnjava Njegoševim stihovima – „ne složi se Bajram s Božićem“, iako se zna da ni Marks ni Moša Pijade nijesu bili muslimani. Vankontekstna upotreba najvećeg crnogorskog pjesnika XIX vijeka nije bila strana nijednoj domaćoj zaraćenoj strani.

Pored Moše Pijade, važno mjesto u karakterisanju partizanskog kao jevrejskog pokreta zauzela je ličnost Josipa Broza Tita. Kako je njegov kult

³¹ Neimenovani autor, „Doprinos Crne Gore u borbi srpskog naroda protiv komunista“, *Crnogorski vjesnik*, 18. mart 1944, br. 25, str. 5.

³² Isto.

³³ Spalajković, M., „Misija Crne Gore među Srbima“, *Crnogorski vjesnik*, 27. februar 1944, br. 16, str. 1.

³⁴ Bokan, N., „Naš imperativni zahtjev, ne titule i zvanja, već jedinstvo snaga“, *Crnogorski vjesnik*, 20. februar 1944, br. 14, str. 2.

³⁵ Radošević, Todor, „In memoriam – iz liste palih heroja – Povodom dvogodišnje junačke smrti Petra Grdinića, bogoslova“, *Crnogorski vjesnik*, 8. april 1944, br. 34, str. 3.

jaćao unutar partizanskog pokreta i kako je njegov međunarodni ugled dobijao na snazi, tako su antisemitske interpretacije na njegov račun postajale sve učestalije. „Moša i Tito“ postali su omiljeni dvojac za negativnu propagandu svojih neprijatelja. U mnogim propagandnim objavama uz pomen Moše Pijade počeo se javljati i „tobožnji“ maršal Tito. Ako su za Mošino ime često bile vezane atribucije „bjelosvjetska ološ, čivutin Moša“, za Tita je bilo rezervisano „objiač crkvi i kriminalac“ koji radi u interesima međunarodnog jevrejstva. Crnogorske kolaboracioniste posebno je intrigiralo Titovo porijeklo. U tekstu „‘Tito’ ili Josip Broz?“ objavljenom u kolaboracionističkoj štampi kolumnista Milovan Labović potrudio se čitalaštvu otkriti Brozovo porijeklo. U petparačko-mistifikatorskom stilu ovaj je autor „nedvosmisleno“ utvrdio da je propaganda Radio Londona, Moskve i partizanskih objava o Josipu Brozu lažna te da on zapravo zna njegove korijene. Iščitavao je, kako kaže, detaljno partizansku štampu i na osnovu podataka iz nje utvrdio da je Tito zapravo Rus, boljševik i agent III internacionale.³⁶ Na jednom drugom mjestu u istome tekstu pak kazuje da je Tito „misteriozni tip jevrejskoga porijekla, koji nema ničeg zajedničkog sa: duhom, tradicijama, vjerom i pregnućima srpskoga naroda“.³⁷ Da bi dodatno dokazao koliko je Tito Jevrejin i koliko voli Jevreje, Labović se pozvao na „pouzdate izvore“, koje naravno nije naveo, a koji svjedoče da je najuži savjetodavni forum oko Tita „sastavljen od Židova: Jevreja i Jevrejki“ te da njegovu tjelesnu gardu čine vojnici strane narodnosti – „jevrejskog porijekla“. Po kazivanjima, kako tvrdi Labović, „jedne osobe“ u čijoj je kući u Goranskom Tito navodno smjestio svoj štab 1942. godine, saznaje se da je Tito „imao naročitu pohlepnost za jelima i začinima jevrejskog običaja“.³⁸ Odakle u Goranskom 1942. godine začini i jela jevrejskog običaja Labović nije otkrivao, ali je dalje pisao da činjenica što je Moša Pijade Brozov najbliži saradnik i najuticajnija ličnost u štabu te potpredsjednik Titove vlade u Jajcu, najbolje potkrepljuju njegovo mišljenje da je Tito „židovskog porijekla“. Čitav pomenuti tekst imao je za cilj prikazati Titovu vojsku kao pokret koji predvode Jevreji kako bi uništili Srbe, odnosno da bi se pokazalo što su „Tito i njegova garda učinili od maloga srpskoga naroda“.³⁹

Titovo antisrpstvo u korist jevrejstva potencirano je u više novinskih članaka. Crnogorci su u tim napisima prekorijevani što su primili Jevrejina Mošu Pijadu i „nekoga Tita, čije se pravo ime i porijeklo ne zna“, a koji su im zapovijedali da brat može ubiti brata, sin oca, komšija i plemenik komšiju i plemenika, da pale kuće i najbolje kopaju u „pasje groblje“, a koji se bore

³⁶ Labović, Milovan, „‘Tito’ ili Josip Broz?“, *Crnogorski vjesnik*, 4. mart 1944, br. 43, str. 2.

³⁷ Isto, str. 1.

³⁸ Isto, str. 2.

³⁹ Isto, str. 1.

„za neki novi svijet bez Domovine i narodnosti u kome vladaju Jevreji“.⁴⁰ Kolaborantske novine *Bokeški vjesnik*, koje su tokom 1944. godina izlazile u Kotoru za vrijeme njemačke okupacije, a koje su uređivali ljudi bliski Narodnoj upravi, objavljivale su i neke antisemitske govore i tekstove generala Milana Nedića. U jednome od njih Nedić je isticao kako srpski narod pati od odmetnika od boga, predvođenih „jevrejsko-boljševičkim ološem Titom, Singerom, Pijadom“ koji pale žito, domove, mostove, gradove, „sve što je Srbin teškom mukom stvarao i stekao“.⁴¹ Titov pokret Nedić je nazvao crvenom nemani „koja nosi na čelu petokraku jevrejsku zvezdu“ i da je zbog toga srpskome narodu suđeno da se bori protiv nekrsta: „Prvo je odolijevao azijskoj osmanlijskoj navali i branio Evropu i njenu kulturu na polju Kosovu. Sad mu je suđeno da se brani od Sovjeta udruženih s Jevrejima“, smatrao je taj sprovoditelj „Konačnog rješenja“ u Srbiji.⁴²

Izuzetno antisemitski tekst o Josipu Brozu Titu i njegovoj vojsci pod naslovom „Reklama oko Tita! Židovi se igraju ‘oslobodioca naroda’“ objavio je u *Crnogorskom vjesniku* „ratni izvestitelj“, izvjesni Dr. Gruber. On je tvrdio da se jevrejska priroda Narodnooslobodilačkoga pokreta vješto skriva korišćenjem nejevrejskih konspirativnih imena komunističkih vođa, a da se upravo „komunistički banditi zapadnog Balkana“ ističu po „židovskom vođstvu“.⁴³ Komuniste u redovima NOB-a nazvao je „djeca Izraela“. Posebno se bavio statistikom jevrejskog prisustva među oficirima saniteta. Pozivajući se na „bilten br. 28“ Titova štaba, Gruber je crnogorsku javnost upoznao da se u rangu majora ili kapetana „pojedinih brigada bandi“ nalazi ukupno 30 oficira, od čega je 18 ljekara „punokrvnih Židova“ i 7 „polužidova“. Potom je u pokušaju da bude duhovit dodao: „Najinteresantnija je možda ta okolnost da ima među njima i 7 židovki, koje su kao ‘drug major’ ili ‘drug kapetan’ u službi Moskve“.⁴⁴ Način na koji komunisti vrbuju ljude za svoj pokret autor je objašnjavao na osnovu slučaja s „jadranskih ostrva“, đe je za komandanta artiljerije tamošnjeg „sektora“ postavljen čovjek koji je zavrbovan „od jedne rastavljene gostioničarke i polužidovke“. Gruber je u nastojanju Narodnooslobodilačkoga pokreta da se prikupe dokazi o zločinima okupatora i njegovih saradnika kako bi im se moglo suditi nakon rata vidio „židovski lik nasilja“.⁴⁵

⁴⁰ M. S. D., „Neizbježni znaci čuđenja“, *Crnogorski vjesnik*, Cetinje, 1. decembar 1943, br. 10, str. 1.

⁴¹ „G. Nedić poziva Srbe u boj protivu crvene nemani“, *Bokeški vjesnik*, Kotor, 21. oktobar 1944, br. 18, str. 1.

⁴² Isto.

⁴³ Dr. Gruber, „Reklama oko Tita! Židovi se igraju oslobodioca naroda“, *Crnogorski vjesnik*, 8. decembar 1943, str. 5.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

Toliko negativnih slika o partizanskoj vojsci koju je kolaborantska propaganda personifikovala u likovima Jevreja Moše Pijade i Tita mogu se tumačiti i kao signaliziranje narodu što mu se može desiti ukoliko komunisti pobijede. Jer kako je upozorovao jedan kolaborantski dopisnik, borba protiv komunizma nije samo borba protiv Titovih brigada, iza Tita stoje „ubitač-nije okolnosti“: međunarodno jevrejstvo, masonerija, internacionala, Staljin, SSSR i zapadne demokratije.⁴⁶ Narodna uprava makar propagandno nije sumnjala u pobjedu „hrišćanske Evrope“ nad Titom i Čerčilom (*Winston Churchill*), „čiji su ratni planovi inspirisani čivutskim duhom“. Ona je smatrala da će pobijediti Tita i njegovu „šumsku jevrejštinu“,⁴⁷ jer je njen saveznik „Bog, ‘Srbini Bog’“ koji će pomoći njihovu pravednu borbu. U slučaju pobjede „Moše, Tita i bandita“ prognozirao je crni scenario jevrejske zavjere koji je zadesio SSSR nakon revolucije 1917. godine. Zato je u *Crnogorskom vjesniku* i ostalim kolaborantskim novinama objavljeno na desetine tekstova o životu u SSSR-u u kojima su posebno analizirane sadističke tehnike tajne sovjetske policije NKVD, koju su, prema riječima crnogorskih autora, uspostavili Jevreji kako bi slomili pravoslavni i nacionalni duh ruskoga naroda.

Negativne predstave o Moši Pijadi i Titu u kolaborantskoj propagandi nijesu ostavile dubokoga traga među crnogorskim stanovništvom niti uticale na rast antisemitizma, budući da je poslijeratni sistem koji su uspostavili komunisti proklamovao internacionalizam. I Tito i Moša Pijade dobili su u Crnoj Gori spomenike koji i danas krasi glavni crnogorski grad.⁴⁸ Čini se da uzaludnu funkcionalizaciju negativnih stereotipa o Moši i Titu najbolje svjedoči stih bivšega ratnog četničkog stihoklepeca i narodnog pojca Radovana Bećirovića, koji je kao poratni pritvorenik komunističkog režima spjevao: „Molim Tita i Moša Jevreja / da oprostite što sam do sad bleja“.⁴⁹

⁴⁶ Radošević, Teodor Alfa, „Da se razumijemo, gospodo!“, *Crnogorski vjesnik*, 29. jun 1944, str. 1.

⁴⁷ Sintagmem je preuzet iz teksta: „Crnogorska kerenština“, *Crnogorski vjesnik*, 29. jun 1944, str. 1.

⁴⁸ U posljednje vrijeme oba spomenika bila su na meti vandala. Na Mošinu spomeniku ispisan je „Smrt komuni“ i ucrtana 4 ocila. Detaljnije: <https://www.pobjeda.me/clanak/oskrnavljena-spomen-bista-mose-pijade-na-bulevaru-ivana-crnojevic>

⁴⁹ Vujović, Đuro, *Crna Gora u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 1997, str. 181.

Citirana bibliografija:

- „G. Nedić poziva Srbe u boj protivu crvene nemani“, *Bokeški vjesnik*, Kotor, 21. oktobar 1944, br. 18.
- Argus (1942). „Moša Pijade“, *Glas Crnogorca*, br. 16.
- Bokan, N. (1944). „Naš imperativni zahtjev, ne titule i zvanja, već jedinstvo snaga“, *Crnogorski vjesnik*, 20. februar 1944, br. 14.
- Dr Gruber (1943). „Reklama oko Tita! Židovi se igraju oslobodioca naroda“, *Crnogorski vjesnik*, 8. decembar 1943.
- D-r Hajduk Veljković (1942). „U front protiv komunizma“, *Glas Crnogorca*, 12/25. april 1942, br. 14.
- Gorštak. „I žene digoše hajku“, *Crnogorski vjesnik*, 8. decembar, br. 12.
- Grupa autora (1964). *Hronologija narodnooslobodilačkog rata 1941–1945*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Hoare, Marko. „The Chetniks and the Jews“ (extract from book *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and Chetniks, 1941–1943*), dostupno na: <http://znaci.net/00001/177.pdf>
- Koljanin, Milan, „Antisemitski stereotipi u Srbiji 1941–1942. godine“, dostupno na: <http://elmundosefarad.wikidot.com/printer--friendly//antisemitski-stereotipi-u-srbiji-1941-1942-1>
- Lazina, P. M. (1942). „Zadnji trzaji crnogorskog komunizma“, *Glas Crnogorca*, 1/14. april 1942, br. 12.
- M. S. D. (1943). „Neizbježni znaci čuđenja“, *Crnogorski vjesnik*, Cetinje, 1. decembar 1943, br. 10.
- Neimenovani autor (1944). „Doprinos Crne Gore u borbi srpskog naroda protiv komunista“, *Crnogorski vjesnik*, 18. mart 1944, br. 25.
- P. B. (1942). „Muslimani i nacionalistički pokret“, *Glas nacionalista*, 22. april 1942, br. 1.
- Petrović, V. (1943). „Moša Pijade“, In: *Pakao ili komunizam u Crnoj Gori*, sveska br. 1, Glas Crnogorca, Cetinje, 1943.
- Radošević, Teodor Alfa (1944). „Da se razumijemo, gospodo!“, *Crnogorski vjesnik*, 29. jun 1944.
- Radošević, Todor (1944). „In memoriam – iz liste palih heroja – Povo-dom dvogodišnje junačke smrti Petra Grdinića, bogoslova“, *Crnogorski vjesnik*, 8. april 1944, br. 34.
- Spalajković, M. (1944). „Misija Crne Gore među Srbima“, *Crnogorski vjesnik*, 27. februar 1944, br. 16.

- Stojanović, Aleksandar & Zec, Dejan (2015). „‘Jazbina iz koje su potekla sva zla i nesreće’: antisemitska i antimasonska propaganda na stranicama kolaboracionističke štampe u Srbiji 1941–1944“, In: Stojanović, Aleksandar (ur.), *Kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941–1944*, knjiga I. Beograd: Filip Višnjić.
- Tauber, Eli (2014). *Holikaust u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za proučavanje zločina protiv čovječnosti.
- Vujović, Đuro (1997). *Crna Gora u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*. Podgorica: Istorijski institut Crne Gore.
- Zuckerman, Boško (2010). „Prilog proučavanju antisemitizma i protu-židovske propagande u vodećem zagrebačkom ustaškom tisku (1941–1943)“, *Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 42, Zagreb.

Boban BATRIĆEVIĆ

**MOŠA PIJADE AND TITO IN THE ANTI-SEMITIC
PROPAGANDA OF MONTENEGRIN COLLABORATORS
IN THE SECOND WORLD WAR**

The paper presents narratives about Moša Pijade and Josip Broz Tito published by the collaborationist press in Montenegro during the Second World War. Pijade and Tito were the main targets of anti-Semitic propaganda that tried to depict Montenegrin and Yugoslav partisans as servants of the „world-wide Jewish conspiracy“.

Keywords: *Moša Pijade, Tito, anti-Semitism, propaganda, Second World War, Montenegro*